

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базилевський В. «Слово є людиною...» // Слапчук В. Солом'яна стріха Вітчизни: Поезії — Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2003. — С. 5-14.
2. Слапчук В. Крапка зсередини. — Львів: Престиж-інформ, 2000. — 120 с.
3. Слапчук В. Мовчання адресоване мені. — Дрогобич: Відродження, 1996. — 320 с.
4. Слапчук В. Навпроти течії трави. — Луцьк: Надстир'я, 2001. — 208 с.
5. Слапчук В. Німа зозуля. — Дрогобич: Відродження, 1994. — 112 с.
6. Слапчук В. Осінь за шокою. — К.: Факт, 2003. 2006 с.
7. Слапчук В. Як довго ця війна тривала: Поезії. — Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського облуправління по пресі, 1991. — 128 с.
8. Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького. — Мюнхен, 1954. — Львів, 1994.
9. Шолохов М. Тихий Дон: В 4 кн. — М.: ГИХЛ, 1962. — Кн.1. — 475 с.

Надія БЛИК, доцент (Тернопіль)

ІЗ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Упродовж останніх років одним із важливих напрямків поступу української науки стало повернення забутих або викреслених із культурного процесу імен, творів, подій, проте наукове вирішення сучасних духовних проблем не зводиться до простої реставрації культурних надбань попередніх епох. Воно потребує переосмислення інтелектуального досвіду минулого з урахуванням теоретико-методологічних засад сучасної науки.

Мета статті — проаналізувати культурологічні студії Б.С.Лепкого, на їх прикладі показати загальноєвропейський рівень досліджень українських вчених на початку ХХ століття, коли було закладено основи культурології як науки. Тим самим спростувати поширену серед дослідників тезу про описовий характер сфери знань з української антропології [4, 13] та відсутність наукової новизни в українській культурологічній думці, котра, начебто, традиційно замкнена лише у площині вирішення проблеми існування української нації, культури, мови тощо. Поставлене завдання є новим напрямком у вивченні спадщини Б.Лепкого, оскільки увага сучасних лепкознавців спрямована на літературознавчий аналіз прози Б.Лепкого, про що свідчать дисертації Б.Вальнюк, Н.Буркалець, Т.Литвиненко, О.Костецької, О.Царик та ін. Культурологічний підхід до вивчення доробку митця передбачає зміну фокусу оцінки спадщини Б.Лепкого-вченого у контексті проблеми національної ідентичності автора.

Об'єктом дослідження є праця Б.С.Лепкого під назвою «Шляхи української державної ідеї», віднайдена у рукописному вигляді в одному з київських архівів. Джерело, на шести сторінках якого відображено погляди митця на низку особливо актуальних проблем сучасної як зарубіжної, так і вітчизняної культурології, до нині не було введено у науковий обіг жодним із лепкознавців.

Студію Б.С.Лепкого слід датувати 1920–1921 роками. Про це свідчить вступ до праці, де зазначено: «Починаючи у фейлетонах «Українського Слова» статті на отсю тему, я свідомий усіх труднощів, які беру на себе. Нерозробленість теми, брак історичних і недоступність дипломатичних матеріалів, важкі теперішні життєві й письменницькі

умови, все ото, та ще й багато дечого другого, спутує мої руки, обмежує розміри наміреної праці до рамок газетних статей» [8, арк. 196].

Саме на 1921 рік припадає активна співпраця діяча з «Українським Словом», пресовим органом «Української Громади» Берліна. Як член редакції разом з Д.Дорошенком та З.Кузелею, Б.Лепкий у той час обстоював «ідею незалежності і суверенності Української Держави і Гетьманство, як найбільш відповідну форму державного устрою України» [9, 4]. На сторінках часопису було опубліковано понад 70 публіцистичних виступів Б.Лепкого та низку його художніх творів, котрі віддзеркалили національно-патріотичні прагнення української еміграції, голосом якої став виступ митця.

В «Українському Слові» було надруковано 47 статей-«передовиць», що вийшли з-під пера Б.Лепкого, у яких автор з притаманною йому образністю, публіцистичною пристрасністю проаналізував суспільно-політичні реалії в Україні упродовж 1921 року, пояснив їх причини й спрогнозував наслідки цих подій для майбутнього. Навіть самі їх назви, як от «Большевизм — Україна — Європа», «Червона легенда», «Справа Східної Галичини перед Лігою Націй», «Бережійся», «Трагедія України», «На рятунок української державності», «Національна свідомість», «Рятуймо нашу старовину» та ін., промовисто говорять про провідну ідею утвердження українства та України на карті Європи, про прагнення автора виховати активного, сповненого національної гідності українця [1]. Виступивши на захист української ідеї, публіцист, зокрема, звернувся до всіх політичних партій із закликом записати першим пунктом до їх політичних програм слова «Самостійна українська держава» («Схаменіться») і цим закласти фундамент під майбутню державну незалежність України. Завдяки Б.Лепкому читач познайомився з українською політичною думкою 20-х рр. ХХ століття, що досягла в еміграції якісно нового рівня свого розвитку. На наше переконання, Б.Лепкому вдалося виконати поставлене перед собою завдання, про яке ми тепер довідуємось з віднайденого рукопису: «... не про одобрення й признання дбаю, мені хочеться у теперішній історичний мент покласти на стіл питання нашої державної думки і причинитися, по змозі моїх слабих сил до його поширення і висвітлення. Це намір моєї праці» [8, арк. 196].

Рукописна праця Б.Лепкого не була опублікована на сторінках «Українського Слова» з невідомих нам причин. Ймовірно, віднайдений рукопис — це швидше щоденникові записи, що містили роздуми провідного представника української духовної еліти, вони не були призначені тоді для оприлюднення широкому загалу на сторінках будь-якого часопису. Та й за глибиною подачі матеріалу праця відрізняється від публіцистики діяча того часу. Припускаємо, що автор мав намір надрукувати її після доопрацювання, оскільки рукопис закінчив такими словами: «Ми втратили свою державу, а яка була наша державна думка — поглянемо» [8, арк. 201]. У той же час ми не відкидаємо і того, що нині є втраченим продовження аналізованого дослідження.

Національно-визвольні змагання українців на початку ХХ століття, втрата української державності стали підґрунтям концепції Б.Лепкого щодо подальшого розвитку українського народу та його культури. У віднайденому рукописі митця «Шляхи української державної ідеї» ми маємо закінчену культурологічну теорію, у якій вчений прагнув відповісти на питання, у якому напрямку і на яких основах має розвиватись не тільки українська, а й світова культура. Українська парадигма так чи інакше проходить крізь усю працю Б.Лепкого, де особливе місце посідає ідея прилучення української нації до здобутків європейської цивілізації.

Оригінальність і новаторство студії Б.Лепкого полягає, насамперед, в осмисленні співвідношення культури та цивілізації, що обумовлено відсутністю однозначного трактування цих термінів у сучасній культурології. «Діалектична взаємодія понять «культу-

ра» і «цивілізація», філософський аналіз сутнісних зв'язків, наукове прогнозування розвитку «цієї пари» на сьогодні виявились найменш дослідженими. В той же час увага до їх співвідношення є чи не найбільшою, ніж до усіх питань культурології разом узятих» [5, 38].

Цивілізація (від лат. *civilis* — громадський, суспільний, державний) — досить поширений термін, який у побуті виступає як синонім культури. Однак у науці немає єдиної думки щодо визначення цього поняття. Наприклад, у тлумачному словнику з культурології подано такі пояснення терміну «цивілізація»: «1) синонім культури, у вузькому значенні — матеріальної культури; 2) рівень, ступінь розвитку матеріальної і духовної культури (антична Ц., християнська Ц., сучасна Ц.); 3) етап людського розвитку, що слідує за дикістю і варварством (Л.Морган)» [3, 465-466]. Тоді як у виданні «Культурологія. XX век: Словарь» читаємо: «Цивілізація — міжетнічна культурно-історична суспільність людей, засади і критерії для виділення якої, як правило, відрізняються в залежності від контексту і цілей використання цього терміну» [6, 525].

Поняття «цивілізація» з'явилося в античну епоху як визначення якісної відмінності античного суспільства від варварського оточення. У добу Просвітництва (XVIII ст.) поняття «цивілізація», як правило, використовували для характеристики суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті; термін асоціювався з концепцією прогресу. У XIX столітті поняття «цивілізація» Л.Морган ввів для означення стадії соціокультурного розвитку людства, що прийшла на зміну «дикунству і варварству». Майже до XX століття поняття «культура» і «цивілізація» вживали як синоніми й вважали, що вони нерозривно пов'язані між собою та взаємно переплітаються. Так, німецькі романтики відзначали, що культура «переростає» в цивілізацію, а цивілізація переходить у культуру [7, 46]. Однак, у другій половині XIX століття німецька суспільна думка під цивілізацією розуміла діяльність, спрямовану на поліпшення соціального устрою, а під культурою — зусилля, пов'язані з внутрішнім удосконаленням особистості.

Після Першої світової війни вийшла друком праця німецького філософа О.Шпенглера «Занепад Європи» (1918–1922), яка означила нове розуміння цих двох понять у XX столітті. Вчений розглянув кожен з культур (наприклад, єгипетську, китайську, вавилонську, західно-європейську (фаустівську), греко-римську (аполонійську), ін.) як «живий організм» з тривалістю життя близько 1000 років, котрий проходить у своєму циклі такі фази, як народження, дитинство, молодість, зрілість, старість і смерть. Після занепаду чи смерті культури залишається форма — цивілізація. Культура, на думку вченого, дає простір для творчості, активної індивідуальної діяльності, тоді як у цивілізації панує механічна конвеєрна робота, що нівелює людину [2, 24].

Погляди О.Шпенглера на співвідношення культури і цивілізації поділяли вчені А.Тойнбі, М.Вебер, П.Сорокін, М.Бердяєв та більшість філософів-богословів, які протиставляли культуру цивілізації [5, 39]. Ця думка присутня у працях сучасних культурологів. Більшість з них вбачає суттєві відмінності між цими поняттями, розглядаючи цивілізацію як зовнішній, матеріальний по відношенню до людини світ, а культуру — як символ її внутрішнього, духовного надбання.

У контексті культурологічної дискусії щодо дихотомії «культура–цивілізація» проаналізуємо погляди Б.С.Лепкого, висвітлені ним у згаданому вище рукописі. Так, у першому ж реченні ми читаємо: «Культурний чоловік розвиває у собі два розуміння: особисте («я») і суспільне («ти, він, вони»)» [8, арк. 197]. Спочатку, стверджував учений, «розвивається розуміння свого власного «я» (у примітивних формах: їм, сплю, ходжу і т.д.), а що лиш пізніше з'являються поняття родини, громади, народу, ближніх» [8, арк. 197]. На думку Б.Лепкого, чим культурніша людина чи народ, тим «оба ці розуміння (ін-

дивідуальне й соціальне) більш розвті і тісніше сплетені між собою» [8, арк. 197]. Далі автор подав своє розуміння дихотомії «культура—цивілізація». Він підкреслив, що індивідуальна свідомість є підставою культури, соціальна — цивілізації. Індивідуальна свідомість виникла, як відповідь на питання: «Що таке «я», звідки я взявся, пощо існую, який мій початок і кінець, яке моє відношення до природи, до невідомої сили, котру люди називають Богом, чи я невільник природи, чи моїм завданням опанувати її хоч до якоїсь міри?» [8, арк. 197]. У результаті пізнання індивідом навколишнього світу виникли і високого розвитку досягли наука, релігія, мистецтво, які, підкреслив Б.Лепкий, є основними елементами культури. Отже, культура має природне походження, поняття трактується вченим як сукупність духовних цінностей.

Соціальна свідомість, наголосив Б.Лепкий, містить відношення людини до людини, усвідомлення нею своїх обов'язків щодо інших членів суспільства, дає відповідь на питання, як «розмежувати свою власність від чужої, як її охоронити й забезпечити, як найкраще жити поруч других людей?» [8, арк. 197]. Таким чином, окреслені проблеми стали підставою творення цивілізації, у якій учений виділив такі складові, як громадський устрій, суд, «закони», торгівлю, «комунікації», «поліцію», «мілітаризм» тощо. Тобто, цивілізація має соціальне походження, вона є вторинною до природи і культури. Водночас, під цивілізацією автор розумів діяльність, спрямовану на поліпшення суспільного устрою.

Культурна людина, за переконанням Б.Лепкого, у практичному, щоденному житті не може відділити особистої ідеології від соціальної, на кожному кроці і при кожній нагоді вона оглядається на свої оточення, тому власну вигоду обмежує поняттям «добро ближнього». Звідси вчений робить висновок: «Не годні ми нині відділити культури від цивілізації. Вони так тісно зв'язані з собою, що одна без другої обійтися і жити не може» [8, арк. 197]. Взаємне переплетення між культурою та цивілізацією чітко простежується на прикладі історії людства, коли, пише Б.Лепкий, «паде цивілізація, яка виростає на соціальній ідеології, то терпить на тому й культура, — марніе культура, то й цивілізація доходить до упадку» [8, арк. 197].

Водночас, Б.Лепкий поділяє погляди тих культурологів, котрі виступили проти ототожнення понять «культура» і «цивілізація». Так, на думку вченого, «трівкішою являється все таки культура, бо цивілізація безнастанно змінє свої форми» [8, арк. 197]. Цивілізаційні катастрофи, до яких учений відніс війни, переселення народів, економічні кризи, боротьбу класів, повстання, стали причиною «упадку культур: асирійської, єгипської, фінікійської, пунійської, китайської і найвищої з них старогрецької» [8, арк. 197]. Однак, саме культура, за Лепким, «після великої історичної катастрофи оставалася як пам'ятник минувшини, на якому будовано дальший культурний розвиток людства головами й руками других народів, що висувалися в історії на місце тих, які уступили з неї» [8, арк. 198]. У цьому контексті вчений зазначив, що занепад однієї культури стане основою для розвитку іншої, тобто між різними культурами існує тісний зв'язок. Ці думки Б.Лепкого співзвучні поглядам відомого соціолога П.Сорокіна. Як доказ своєї тези Б.Лепкий писав: «Папіруси і клинове письмо, обеліски й піраміди, астрономія і філософія, — багато дечого залишилося як вічний пам'ятник (наскільки в історії можна говорити про вічність) орієнтальної старої культури. На ній виростала новіша, еллінсько-латинська, гуманізм і т.д. Не були це спомини, а культурні об'єкти, які й дальше робили свою хосенну службу. Бог вість якими шляхами пішов би був наш теперішній розвиток, коли б не було грецької філософії і трагедії, Гомера, Платона й Арістотеля. Бог вість як виглядала би наша архітектура без грецької святині, наше мистецтво без старинного малярства, мозаїки і різьби? Це й подумати тяжко» [8, арк. 198]. З останніх слів можемо

констатувати, як митець високо цінував давньогрецьку культуру, що заклала основу європейської.

Не можна оминати міркування Б.Лепкого щодо цивілізації, яка після загибелі залишається лише як «спомин минушини і як пересторога на будуче» [8, арк. 198]. Вчений риторично питає, «що залишилося нині з римських легіонів, грецької фаланги, із колишнього поділу на горожан та невольників, меценатів та клієнтів, патрициїв та плебеїв?» [8, арк. 198]. Цікавими є порівняння, що виникають у автора, коли мова йде про занепад культури і цивілізації. Так, культура залишає після себе «пам'ятник минушини», «культурні об'єкти», які автор протиставив «споминам», що «остаються як пересторога на будуче» від будь-якої цивілізації. На наш погляд, ці формулювання є засадчими у культурологічній концепції митця. Отже, цивілізація — це лише певний етап розвитку суспільства, на відміну від культури, вона не залишає ні духовних, ні матеріальних цінностей.

Саме поняття «культура» викликає найбільший інтерес у вченого, який був глибоко віруючою людиною, критиком матеріалістичної концепції. Зіставивши культуру і цивілізацію, Б.Лепкий прийшов до наступних висновків: «В культурному творенні більшу вагу має ідея, так сказати дух, в цивілізаційному — зоологічні життєві умови, фізична сила, динаміка енергії, сила руху. В культурі зазначилися більше вищі верстви суспільні, вибрані одиниці, на цивілізацію мали і мають вплив широкі хвилі людства. Поширення культури спинає і лагодить соціальні зударя, це безнастанне тертя коліс у великому млині суспільного побуту і навпаки, її замкнутість у вибраних кругах, недоступність до неї загалом стає звичайно причиною великої суспільно-державної катастрофи. Культура має у собі прикмети аристократизму, але її завданням повинна бути демократія, щоб загал підносити вгору, не навпаки. Бо як ні, — то зле» [8, арк. 198]. Занадто велика цитата виправдовується багатством оригінальних ідей. Зокрема, важливою є висловлена думка про роль еліти як творця духовних цінностей, аристократизм як домінуючу рису культури. На відміну від культури, цивілізація носить демократичний характер. Власне, теза демократизації культури, тобто поширення її здобутків, цінностей серед широких мас є засадною у концепції Б.Лепкого.

У кінці статті увагу вченого привернуло питання минулого України. Так, на думку митця, причиною занепаду Київської Русі була саме відірваність високої «княжої» культури від народної. Такі здобутки «культурної праці», як «Слово о полку Ігоревім», Реймське євангеліє, «Софійські та Вавельські фрески і сліди Галицької старовини», свідчили, писав Б.Лепкий, про «високе духовне життя» наших предків у княжі часи. Однак, запитує автор, «що перенесено з цієї високої культури в сільську, бідну хату?» [8, арк. 199]. «Спосібний народ, — зазначив далі публіцист, — творив своє власне, культурне надбання, і таким чином прорвалася отся золота нитка, що має зв'язувати верхи з низами» [8, арк. 199]. Саме у цьому явищі він побачив причину занепаду давньоруської держави, «неволі», «вичеркнення слова «Україна» з книги історії людства» [8, арк. 199]. Усвідомлення втрати спонукало до праці у наступні історично-культурні епохи українських магнатів та гетьманів. Однак, нав'язати, за словами Б.Лепкого, «золоту нитку» між верхами та низами українського суспільства вдалося лише І.Котляревському, Т.Шевченку та І.Франку.

У контексті поставленої проблеми Б.Лепкий зосередив свою увагу на недавніх революційних подіях в царській Росії. Їх передумови, за Лепким, так само лежали у недоступності здобутків культури, а саме вищої освіти, театру, вільного слова для «широких хвиль народу». Публіцист гнівно писав, що навіть «цілим народам, особливо українцям і жидам замикали на сім замків двері до святая-святих, накладали каганець мовчання на їх

уста, зв'язували їм руки й ноги та так спутаними лишали на широкому шляху поступу» [8, арк. 199]. Обгрунтовуючи виникнення конфлікту між високою культурою Росії, яку творили і споживали лише «щасливих 10000 народу», та масовою культурою 150 мільйонів громадян російської імперії, Б.Лепкий протиставив культуру еліти як творця духовних цінностей і культуру мас як споживача культури. Елітарна культура, що не демократизується, за словами вченого, «чужа для народу і він не дорожить нею». Власне, це стало причиною відокремлення «неросійських» народів від Росії та руйнації «російської культури й цивілізації російськими таки руками» [8, арк. 200].

Щодо кінцевих висновків у роздумах митця варто процитувати наступне: «Культура мусить демократизуватися, а цивілізація, з природи речі, повинна бути демократична — отсе мав я заєдно перед очима, пишучи статтю про «шляхи нашої державної думки». Під отсими двома кличами збувалося наше національне відродження і це для нас потіха на будуче, це те благословення предків, яке вони дають нам на нашу дальшу життєву мандрівку. Недільні школи, віча за реформою виборчою, боротьба за університет, складки на удержання приватних гімназій, аграрні страйки, тисячі читалень, кас, артельних спілок, табори інтернованих, збігців і полонених, врешті «січові стрільці» — все воно вказує, що провідники українського руху заєдно зв'язували верхи з низами, заєдно відкликалися до волі й енергії широких народніх кругів і на них будували українську культуру й цивілізацію.

Золота нитка нав'язана і вона не прорветься так скоро.

І мимохіть являлося переді мною друге питання, чи ми народ минувшини, чи будучности, чи українець сказав уже своє слово, чи що лиш скаже?» [8, арк. 200]. Нарешті, автор підвів до того питання, що хвилювало його найбільше в той час: чи є майбутнє в українського народу та української держави? Такі роздуми були актуальні після поразки національно-визвольних змагань початку ХХ століття.

Дивлячись у минуле, аналізуючи тенденції історичного розвитку, Б.Лепкий відзначив, що немає народу, котрому можна було б «відмовити титулу культурности». Водночас, великий позитив для майбутнього України вчений бачив у приналежності української території до Середземноморського басейну, де в свій час «зацвіла найбуйніша культура» Фінікії, Єгипту, Греції, Риму, Візантії, Болгарії. Тому на український народ, писав Б.Лепкий, «паде така сама повинність принести в скарбницю світової культури якийсь дорогоцінний вклад». Серед теперішніх здобутків він назвав народне мистецтво і пісню, творчість Т.Шевченка, однак цього, за Лепким, замало на наш талановитий народ. Незважаючи на несприятливі суспільні-політичні умови того часу, вчений прийшов до оптимістичного висновку: «гадаю я, що ми народ будучности, з того боку, може й справді наймолодші з Аріїв» [8, арк. 201].

У кінці статті Б.Лепкий виходить на проблему взаємин культури, цивілізації і держави, автор підводить сучасників до думки, що дихотомія «культура–цивілізація» тісно пов'язана своїми складовими залежністю «від розвитку держави, а по крайній мірі державної думки».

Обширне цитування віднайденого рукопису Б.Лепкого обумовлене недоступністю першоджерела до широкого наукового вжитку та глибиною авторської думки у контексті культурологічної проблематики. Провідною ідеєю у концепції митця стала теза «західної» європейської орієнтації України та її культури. Оригінальність і новаторство Б.Лепкого полягає, насамперед, в осмисленні співвідношення культури і цивілізації. У центрі уваги вченого постає поняття «культура», роздуми над яким відображені ним у наступних положеннях та висновках. За переконанням митця, культуру створює еліта суспільства. Культура містить духовні цінності, відображені у релігії, мистецтві, науці.

Культура повинна демократизуватися, тоді доступність її здобутків широким масам стане основою стабільного розвитку будь-якої цивілізації чи держави. У свою чергу, держава має підтримувати культуру, а саме створювати умови для реалізації духовних можливостей суспільства. Водночас, митець підкреслив провідну роль культури в історичному процесі, у національному відродженні українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик Н. Публіцистика Б. Лепкого на сторінках українських еміграційних видань // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. — Серія: Історія. — Вип. 12. — Тернопіль, 2002. — С. 107-114;
2. Карпова Л.О. Культура і цивілізація: взаємодія та розбіжність (культурологічний екскурс) // Зб. наукових праць. — Вип. 1. — Київ, 1993. — С. 23-33;
3. Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии. — Москва: Вече, АСТ, 2003. — 512 с.;
4. Культурология: Навчальний посібник. — Київ: КМ Академія, 2003. — С. 10-13;
5. Культурология: Навчальний посібник / За заг. ред. В.М. Пічі. — Львів: Новий Світ — 2000, 2004. — 240 с.;
6. Культурология. XX век: Словарь. — М., 1995;
7. Культурология: теорія та історія культури: Навчальний посібник / За ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. — Київ, 2004. — 368 с.;
8. 8. Лепкий Б. Шляхи української державної ідеї // ЦДАВО України. — Ф. 4450, оп. 1, спр. 2. — арк. 196-201 (при цитуванні збережено стиль і правопис оригіналу — Н. Б.);
9. 9. Оповідка про відкриття передплати на часопис «Українське Слово» // Українське Слово. — 1921. — Ч. 5. — С. 4.